

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A Tordai hasadék legrégebbi névszerint ismert természetjárója, NYÁRÁDY GYULÁNAK a Tordai hasadékról írt érdemes munkájában olvasom, hogy Orosz Endre a hasadék Binder-barlangjában még 1898-ban XVI. századbeli feliratokat fedezett fel. Szerinte „a barlang jobboldali végén, a törpe folyósó felett... egy 25 cm sz. 28 cm magas símább falrészletre piros festékekkel van felírva egy, immár megfakult feljegyzés, melyet itt Orosz E. rajza alapján bemutatunk.“ Azt írja tovább, hogy „e felirat közelében még találhatóék egykori felírások, melyekben 1540-es évszám is kiolvasható. Ezeket a feljegyzéseket 1937. május 8-án Orosz Endre úr társaságában magam is személyesen megtekinthettem. Nyilvánvaló tehát, hogy itt egy Pató nevű barlangkutató nevét őrizte meg a felírás, aki tehát a Tordahasadéknak a legrégebbi névről is ismert turistája.“¹

Így ír NYÁRÁDY. Szavait az adat hitelességének bizonyosságául szükségesnek tartottam megismételni. A közölt kép alapján pedig a sziklára festett feliratot három sorra osztva, szabálytalan négyzet-alakú keretbe foglalt H. FV | P A T O | 1574 || szövegben ismerhetjük meg.

A képen közölt betűk és számok egykorúságában nincsen miért kételkednünk. A rajz alapján megállapíthatjuk, hogy formájuk nem tér el a XVI. század második felének rajzolt, vagy vésett betű-, illetőleg szám-típusaitól, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az adott esetben a feliratot a különben gyakorlott betűvető hevenyészve mázolhatta fel a falra. Egyedül az 5-ös szám állásában volna egy kis kívánni való, azonban a csekély eltérés valószínűleg csak másolatban és nem a valóságban mutatja a közölt formát. De a hitelességet bizonyítja az a körülmény is, hogy a felirat szavai olyan formában vannak rövidítve, mint amilyen eljárási módot már legalább másfél évszázada nem nagyon használnak és nem nagyon ismernek.

Legelső sorban is ki kell azonban jelentenem, hogy az OROSZ—NYÁRÁDY-féle szövegolvasatot nem tartom elfogadhatónak. Ugyanis a XVI. században, amikor a vezetékneveknek még nem volt meg a mai szigorú megkötöttségük, vagyis amikor még inkább a keresztnéven, helyesebben: a jelzős keresztnéven volt a hangsúly, soha senki sem nevezte magát pusztán vezetéknevén; már pedig az állítólagos P A T O név előtt levő H. FV betűkből semmiképpen sem lehetne valamilyes közhasználatú keresztyén keresztnévet kihámozni. Ha pedig a keresztnévet itt rövidítve örökítették volna meg, mennyivel

¹ Nyárády Erasmus Gyula: *A Tordahasadék. Monográfikus ismertetés.* Kolozsvár (Cluj), 1937. 118.

inkább megtették volna ugyanezt a vezetéknevvvel is, amely abban az időben — mint mondtam — egyáltalában nem volt hangsúlyozott.²

A XVIII. század előtti időről azt tapasztalhatjuk, hogy a betűpárokat (monogrammok), valamint egyéb rövidítéseket is, a leggyakoribb szavakat nem tekintve, általában véve, nem csupán a kezdőbetűkkel, hanem az egyes szavak első szótagjával jelölték.³ Minthogy pedig az előbb idézett 1574. évbeli felirat első sora H.FV betűinek napnál világosabb kiegészítése: *hic fuit*, azaz 'itt volt, itt járt', — így tehát a második sor betűinek kell megneveznie azt a kirándulót, aki a megjelölt évben a tordai-hasadéki Binder-barlangban felmázolta nevét. A fenti tétel alapján tehát e betűket *PA* és *TO* szótagokra kell széttagolnunk. Mivel pedig az első rendben latin szavakat találtunk, ennél fogva a második sornak is latin szórendben kell tartalmaznia a nevet. Tekintettel arra, hogy a *PA* szótag csupán csak a *Paulus* keresztnévnek lehet a rövidítése, ezért a *TO* betű-csoportot majdnem bizonyosan *Tordai*, avagy *Toroczka*i szóra egészíthetjük ki. Ugyanis csupán csak erre a két névre gondolhatunk, minthogy ez a két olyan helység van a hasadék aránylagos közelségében, ahol tanult, vagyis gyakorlott kézzel író férfiak is laktak. Tekintettel arra is, hogy a Binder-barlanghoz való nem éppen könnyű felmászásra aligha vállalkoztak mások, mint csak friss erőben levő fiatal emberek, ezért jogosan feltételezhetem, hogy a nevét felmázolt ifjú a tordai unitárius iskola felsőosztályos diákjai közül került ki. Ilyenformán tehát majdnem egészen bizonyosnak mondhatjuk, hogy ennek a régi természetjárónak *Tordai Pál* volt a becsületes neve. Ez pedig — mint a hasadék szerelmese — valamelyik kirándulása alkalmával festette nevét a nem egykönnyen megközelíthető Binder-barlang falára. Személyazonosságát azonban ne nagyon keressük egyik Tordai nevű család tagjai között sem, minthogy felírt vezetékneve, deákos emberről lévén szó, csak a származási helyet jelölheti.

Hozman János diák, kolozsvári leányiskolai tanító († 1624). Kolozsvár városának művelt polgársága már régi idő óta nem elégedett meg csupán csak a fiúgyermekek oktatásával, hanem a leánygyermekektől is megkívánta az írás-olvasás tudományát. Talán éppen az segítette elő városunk kincsessé válását, hogy a kolozsvári polgáraszony néha az iparban, gyakran a gazdaság vezetésében, de legtöbbször a kalmárkodásban segítőtje, sokszor helyettese, vagy éppen egyenlőrangú munkatársa volt a városi, sőt országos tisztségeket is betöltő férje-urának. Ezért szellemi fejlettsége sem lehetett alábbvaló emennél; ezt pedig csupán iskolázottság árán érhetette el. Ha minálunk eleintén talán mégsem alkalmaztak középfokú iskolát végzett diákot, a külön iskolatanítóság, mint foglalkozás, úgy látszik, mégis csak eléggé hamarosan kifejlődött.

Az első ismert adat, amelyből a kolozsvári leánygyermekek iskoláztatására következtethetünk, Filstich Lőrinc unitárius egyházi számadáskönyvé-

² Ez a hangsúly még a XVII. században sem tolódot át a családnévre. Bizonyítékképpen hivatkozom arra a körülményre, hogy egymást követő nemzedékek, sőt egyes egyének is gyakran lakóhelyük, vagy foglalkozásuk szerint változtatták a személyazonosságot megszorító vezetéknevet. Például emlitem meg, hogy valószínűleg Péterfalván lakó *Sipos* nevű birtokosnak István nevű fia magát *Péterfalvi Istvánnak* nevezte. Minthogy pedig papi élethivatást töltött be, az ő fiát már *Pap Dánielnek* hívták; ez Szatmáron lévén főharmincados, ezért fia már *Szatmári Pap János* néven írta magát (Egyháztörténet 1943: 21—2.).

³ Például emlitem meg a régi csiziók naptári szentjeinek névsorát.

ben fordul elő.¹ Elszámolásában ugyanis felsorolva az óvárbeli nagy-schola épületére fordított költségeket, 1619. március 16-án feljegyezte, hogy „*asattunk volt az lean gyermekeknek egy Arniek szeptet, attunk az verem asasatol fl. — d. 65*“.² Ebből tehát bizonyos, hogy ebben az iskolaépületben az ifjakon s a (fiú-) gyermekeken kívül³ leánykáknak is kellett naponkénti tanítási órákkal rendszeresített osztályának lennie. E mellett tanúskodik az a körülmény is, hogy a vasárnapi iskoláztatást kezdettől fogva szigorúan a templomban tartották, amely a jelenlegi esetben több utcányi távolságra, a Nagypiac-téren állott.⁴ Minthogy pedig Filstich Lőrinc egyházi, aki különben nagytekintélyű városi polgár volt, az itt elszámolt műveletet mint hétköznapi eseményt és nem mint valami újonnan létesíteni szándékolt intézmény kiadását sorolja fel, bizonyosra vehetjük, hogy e leányiskola keletkezése még régebbi keletű lehetett.

Ha tehát azt állapítjuk meg, hogy ez a leányiskola rendszeresített intézmény, ebben az esetben állandó jellegű tanítójának (ludi magisteré-nek) is kellett lennie. Különben e feltevésünket megerősítő bizonyítékkal is rendelkezünk a kolozsvári adófizető polgárok 1621. évi névjegyzékében.⁵ E szerint a „*Vetus Intra moenia*“, vagyis a várfalon belüli Óvárbán, tehát ugyanott, ahol az előbb hivatkozott leányiskola is állott, volt Meehel Vogner polgár háza; a mondott évben pedig ebben lakott a 2 magyar forint 50 pénz adót fizető HANNES HOZMAN; ez pedig — a neve mellé írt egykorú megjegyzés szerint — „*az leankakat tanittja*“.

Tehát a XVII. század elejéről most már ismerjük a leányiskolát és ismerjük a leánykák tanítóját is. De HANNES HOZMAN neve után ítélve, szász tanítóra és így német nyelvű iskolára kellene gondolnunk. E feltevésünkben azonban meggondolkoztat az a körülmény, hogy a házsongárdi temetőben néhány évvel ezelőtt megtaláltam e tanító sírkövét; ennek felirata pedig magyar nyelvű s csupán az a néhány sor, amelyben felesége nevét adta tudunkra, volt latin, de nem német szövegezésű.

E sírkő a két főút közötti első keresztút felett 1934 őszén került napvilágra, azonban a román városvezetés céltudatos nemtörődömsége következtében rövidesen teljesen el is tűnt, valószínűleg megsemmisült.⁶ Felirata, amelyet 1934. október 24-én jegyeztem le,⁷ ez volt:

I	T	F	E	K	S	I	K	A	Z	I	S	T	E	N	B	E	N	
E	L	N	I	V	G	V	T	H	O	Z	M	A	N	I	A			
N	O	S	D	I	A	K	A	Z	K	I	1	6	Z	4				
S	E	N	T	I	A	N	O	S	H	A	V	A	N	A	K			
Z	4	A	Z	O	E	E	L	E	T	E	N	E	K	3	6	L	(E	L)
K	E	T	I	S	T	E	N	N	E	K	A	Y	A	L	V	A		
E	Z	V	I															
L	A	G	B	O	L													
C	V	R	A	B	A	T	B	A	R	B	A	R	A					
K	E	R	C	Z	E	D	I	P	R	O	P	T	E	R				
A	M	O	R	E	M	S	(V	A	M)	...								

¹ Herepei János: *Az erdélyi leányoktatás első nyomai*. Erdélyi Helikon 1928: 303—9.

² *Expensa Laurentii Filstichi ad Rationem Scholae*. 23. l. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

³ „... fat veottunk kanba giarto Jonastol... az gyermekek communitassaban is egy aztalt czynaltatunk beleolic hozzat az gyermekek és Iffiak zamara...“ (I. h. 27.).

⁴ Ugyanis a Kispiacon (a mai Karolina-téren) lévő istenháza ekkor már a kálvínisták tulajdonában volt, míg a magyar unitáriusoké a főtéri nagy, a szász unitáriusoké pedig, az azóta elpusztult, főtéri kis templom.

Tehát az 1624. év júniusának 24. napján 36 éves korában elnyugodott HOZMAN JÁNOS, a sírkő felirata szerint, diák volt. Ez azonban nem csupán azt jelenti, hogy diákos, vagyis írástudó, hiszen Kolozsvár művelt polgársága között talán éppen az lett volna ritkaság, ha nem érti az írást-olvasást, — ellenkezőleg egyenesen arra utal, hogy mestersége lehetett a betűvel való foglalkozás, tehát az adott esetben a *leánkákat tanítója* volt. Eredeti mestersége azonban — miként a sírkövére céhjelvényképpen kifaragott kád tanúsítja — mégis a kádárság. E megjelölés bizonyosságául sorakoztatom fel a Váradi János-féle 1805-beli, a Régeni Ferenc-féle 1811-ből való és a Raizner Károly-féle 1844-ben faragott sírköveket; ezek mindegyikén egy-egy abroncsos kád van kiábrázolva.⁸

E sírkő szövegében megőrizte a házastárs, KERCSEDI BORBÁLA nevét, akinek aranyösszéki székely származása a férj és a feleség unitárius hitéről tesz tanúbizonyosságot.

Ezek után pedig most már teljesen mindegy, hogy HOZMAN JÁNOS diák akár a magyar, akár pedig a szász unitárius leánykáknak volt a tanítója, minthogy azonosított személye csupán csak annak bizonyosságára szükséges, hogy Kolozsvárt már a XVII. század első évtizedeiben a leánygyermeknek rendszeres iskoláztatására megvolt az állandó iskola és az állandó tanító. Nagyon természetes pedig, hogy a leánykák tanítása csupán csak anyanyelven történhetett. Erre határozottan utal az erdélyi kálvinisták 1646. évi enyedi zsinatának határozata; ugyanis — Bod Péter szerint — „*elrendeltett azis közönségesen, hogy Magyar Okolák állittassanak fel, a' mellyekben a' Leányi és Asszonyi rend tanittassék az olvasásra, írásra, Hitnek Agazataira.*“⁹ Ebből következik, hogy Kolozsvárt, ahol a lakosság HOZMAN idejében két felekezet és két nemzetiség között oszlott meg, föltétlenül négy leányiskolának kellett lennie, annál is inkább, mivel a magyarok voltak többségben, akik a hivatali és vallásbeli egyenlőség és párhuzamosan viselt tisztségek ellenére is mégis csak a vezető szerepet vitték. A mindinkább előtérbe nyomuló kálvinisták megszervezkedésük és térfoglalásuk tekintetében pedig föltétlenül követték az unitáriusok által megteremtett haladottabb helyzetet.

Tótfalusi Kis Miklós feleségének családja.¹ Nemes katonai SZÉKELY ANDRÁS (nobilis Andreas Székely de Kathona) Apafi Mihály fejedelemtől adománylevelet eszközölt ki, amely őt a kolozsmegyei Légenben zálog útján szerzett birtokaiban jóváhagyólag megerősítette. Az oklevél 1674. február 16-án kelt Fogarason és érvényességét kiterjesztette Székely Andrásnál kívül feleségére,

⁸ Dica-jegyzék 22. l. (Ugyancsak a kolozsvári volt román állami levéltárban használtam.)

⁹ I. osztály C. tábla 325. sz. sír mellett lapjára fektetve találtam ezt a mészkőből faragott enzeses sírkövet. Az alsó része már le volt törve. A betűk faragása közepes képzettségű mester kezére vallott. E kö megtalálásakor jelen volt dr. Dorkó Ákos ref. egyházkerületi tanácsos, övele együttesen olvastam ki a kő feliratának szövegét.

⁷ Közlésében — a nyomdára való tekintettel — a betűösszevonásokat feloldva kell ide iktatnom.

⁸ Házsongárdi temető III. oszt. B. táblájában jelöletlen, továbbá 2672. és 2678. sz. sír.

⁹ Herepei: i. h. 335.

¹ Az alábbi adatokat egyik korábbi dolgozatom helyesbítése céljából ismertetem. Vö. *Tótfalusi Kis Miklósról és családjáról vonatkozó újabb adatok*. EM. 1942: 382—3. és kny. *Könyvtörténeti tanulmányok*. ErdTudFüz. 143. sz. 22—3.

Lengyel Annára, fiára Zsigmondra, valamint mindkét ági leszármazot-
taikra.²

Ebből az adománylevélből, amely hat külön zálogszerződést írt át, az válik bizonyossá, hogy Székely András szorgalmas birtokszerző. Eredetileg pedig aligha rendelkezhetett nagyobb vagyonnal, mégis, hogy pénze mindég volt, határozottan bizonyítja igyekvő, munkás, takarékos emberségét. Az átírt záloglevelek tanúsága szerint összesen 307 m. frt. 60 pénz értékben rendre hat házhelyet a rajtuk levő házakkal, a hozzájuk tartozó szántóföl-
dekkel és szénafüvekkel, valamint erdőhasználattal együtt szerzett Gyulai Mártonné Sándor Margit, fia Némái István, Ádám Istvánné Némái Bor-
bála és Bota Istvánné Némái Judit légeni birtokosoktól. E zálogba adások olyan záradékkal köttettek meg, hogy amíg Székely András és felesége, va-
lamint mindkét ági leszármazottai élnek, addig e jószágok soha visszavált-
hatók ne legyenek.

Ugyanilyen birtokgyarapodásról tanúskodik a bálványosváralji négy telek-, malom- és szőlőszerezésről kiállított oklevél is.³ De hogy az eddig mindig bálványosváralji származási névvel megjelölt birtokos csak-
ugyan azonos személy az előbbi oklevélben előforduló katonai Székely And-
rással, aki az átírt záloglevelek tanúsága szerint már 1669. február 6-án is a kolozsmegyei Katonában lakott, sőt akinek 1672. december 19-én Légenben nemesi udvarháza volt, bizonyítja a saját maga, felesége és fia nevének teljes azonosságán kívül az a körülmény is, hogy Belső-Szolnok megye 1676. évi nemesi összeírásában Bálványosváralja nemesei közé beírt Székely András neve utólag kihúzatott;⁴ ez azután csakis azt jelentheti, hogy más-
hol, mégpedig lakóhelyén tartották nyilván. De e mellett tanúskodik a hi-
vatkozott zálogleveleknek az az adata is, hogy az egyik fogott bíró bálvá-
nyosváralji Cirja István deák, ennek nevét pedig Bálványosváralja nemes-
jogú birtokosai között is megtaláljuk.⁵

Eleddigi tudásunk szerint Székely Andrásnak két felesége volt, még-
pedig az a *Fogarasi Anna*, akinek nevét KÁDÁR JÓZSEF 1670-ből a Torma-féle
gyűjteményből idézi, a másik pedig az 1673. év óta ismeretes LENGYEL ANNA.⁶
A Székely Nemzeti Múzeum levéltárában levő oklevél alapján azonban be-
bizonyíthatjuk, hogy e két személynek azonosnak kellett lennie. Ugyanis a
legkorábbi, vagyis a Torma-féle adatnál egy évvel előbbi keltezésű záloglevél
is már határozottan Lengyel Annát jelöli meg Székely András feleségül.
Ilyenformán tehát FOGARASI, vagy FOGARASI LENGYEL ANNÁ-nak nevezhetjük.
Ezt bizonyíthatjuk azzal a körülménnyel is, hogy az 1671. évi átírt zálogle-
vél egyik fogott bíróját Nagy Sebestyén, (Felső-) Fejér vármegyében Foga-
rasban lakó nemes személy volt. Tehát ezzel az alkalommal az egyik atyafit,
vagy legalább is földit kérték tanúskodásra.

Székely András gyermekeit névszerint csupán az 1674. február 16-i feje-
delmi záradékolás említi, de ez is csupán csak Zsigmondot. Ebből következik,
hogy Mária, a későbbi TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNÉ, ekkor még nem volt a világon;
tehát 1690. december 12-e táján történt esküvője alkalmával legfennebb, ha
tizenhat éves lehetett, és így az 1674—76- évek valamelyikében kellett szü-
letnie.

Az a vagyon pedig, amelyet Székely András gonddal megőrzött és szor-
galommal gyarapított, halála után két gyermeke között oszlott meg. A fiú-

² A hártýára írt eredeti oklevél a Székely Nemzeti Múzeum levéltárának törzs-anya-
gában van.

³ Kádár József, *Szolnok-Doboka vm. monographiája*. II, 115.

⁴ Lukinich Imre, *Belső-Szolnok megye nemesi összeírása*. GenFüz. 1906: 9.

⁵—⁷ Kádár, i. h.

ágra szállott örökségnek a XVIII. század első felében többször is nyomára akadunk Bálványosváraán,⁷ a leányágot illető birtokról azonban utoljára csak 1721 július 20-án van adatunk. Ugyanis Tótfalusi Kis Miklós és Székely Mária gyermekei, egy leányuk kivételével, idő előtt mind meghaltak; az életben maradt Anna, aki egy másik adat szerint Berivóji Józsefhez ment feleségül, a neki jutott légeni, petei és bálványosváraai birtokok ügyében a fenti napon tiltakozását jelentette be.⁸ Ezzel azután véglegesen el is tűnnek szemünk elől e derék család leszármazottai.

Tűzrendészeti intézkedés Kolozsvárt 1652-ben. A kolozsvári centumvirek gyűlése — miként az egykorú jegyzőkönyvben találtam — a tüzesetek megriktítása céljából 1652. március 16-án az alábbi határozatot hozta:¹

„Szomoru példakból experialtak eö kegyelmek hogy az mehek(ne)k ben tartasok miat uarasok es faluk az twz által nagi pusztulasra iutta(na)k. Miuel azert ez hazabannis igen swrwn vad(na)k az hazak, cziaak ne(m) mint egy twz feszek, akaruan az uezedelmet mature el tauoztatni, uegzik aztis eo kegyelmek hogy az kinek mehe uagyon uigie ki az varosbol, senkijs ben ki rakni ne mereszellie mert megh jartattiak annak idejebe(n), es valakinel it ben mehe talaltatik sine expectu el uetetik tolle s kárt val. Esztis Birak Vr(am)ek hirdetessek megh mindgyarast az Capitaniok es Tizedesek által, hogy megh ertue(n), ki ki tudhassa ez uegezeshez alkalmaztatni magat.“

E határozatból is világosan értesülünk arról a körülményről, hogy a XVII. századbeli Kolozsvár házai igen sűrűn épültek egymás mellé s egyúttal ismerve a régi polgári építkezési szokásokat, tudjuk, hogy ezek legkevésbé sem feleltek meg a tűzbiztonság követelményeinek. Bárha a város polgársága — úgy látszik — nagyon jól tudta, hogy házaik valóságos tűzfészkek, mégis nem a tüzesetek okának megszüntetésével, hanem az állítólagos okozók eltávolításával akart a helyzetet segíteni. Ilyenformán azután a három év múlva, 1655. április 3-án, keletkezett hatalmas tűzveszedelem ismét csak nagy pusztítást vitt végbe, úgyannyira, hogy a belvárosnak most már alig egyharmada került e a romlásra.

HEREPEI JÁNOS

Kabala. Ez a szó valamikor általános lehetett az egész magyar nyelvterületen. Ezt mutatja az a körülmény, hogy sok helynévben fordul elő, másrészt pedig nagyon sok néprajzi vonatkozása van, melyek a szó közhasználatával nem tűntek el, hanem ma is tovább élnek, anélkül, hogy eredeti jelentését ismernék azok, akik használják.

A szóval először mint helynévvel találkozunk. 1329/35: Quendam montem *Kabala fey* nominatum (Oklsz). Szótárainkban általánosan használt szó. *Kabala ló*, 'equa' C. (l. még 144, 370, 483. lapon). Equa: *Kabala ló*, katzola (MA³). MOLNÁR ALBERT mondatok közben is mindig csak a *kabala* szót használja mutatván ez azt, hogy ebben a korban ennek a használata még általános lehetett. *Equimentum* alatt ezt találjuk: „lóbér, Bikabér, Menlóért való bér, midőn az *kabalára* boczatatic“. Más helyen: „Lovemhoczenec (csikó) homlokán függő darab hus, kit mihelyen szül, azonnal leharap a *Kabalaló*. Mellyel sok babonát üznek az varásló“ (MA.³ 453). Egészen azonos érte-

⁸ Orsz. Lvt. Kmonostori lvt. Cottus Colos. T. 19. — Ezt az adatot dr. Jakó Zsigmond kolozsvári egyetemi könyvtári segédőrnek köszönöm.

¹ Városi tanácsi jegyzőkönyv 30. l. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).